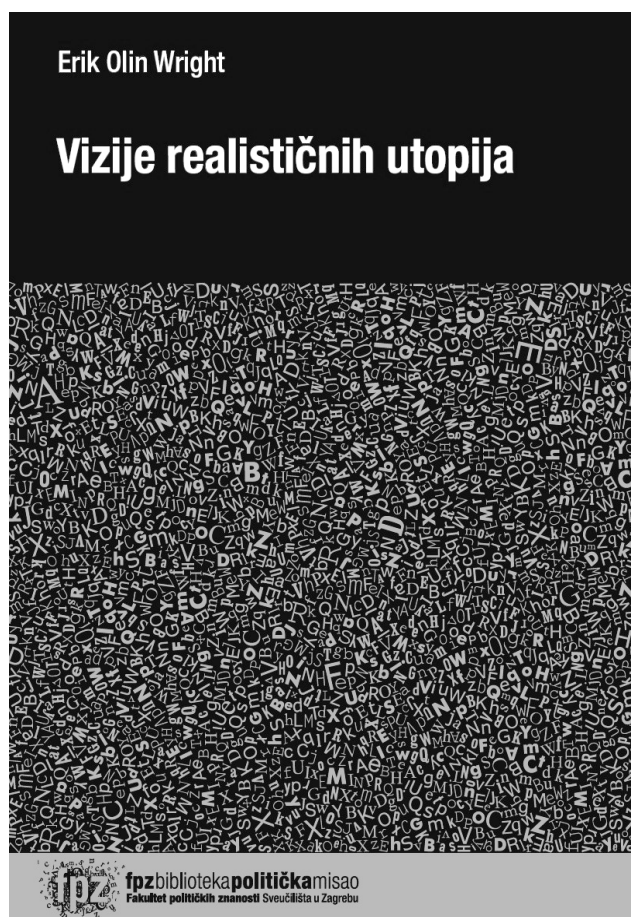


Erik Olin Wright

Vizije realističnih utopija

Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2011.

Berto Šalaj



Možemo li na početku 21. stoljeća zamisliti bolji i pravedniji svijet od ovoga u kojemu živimo? Jesu su moguće održive alternative dominantnome kapitalističko-demokratskom ustroju suvremenih društava? Poznati američki sociolog i politolog Francis Fukuyama u knjizi *Kraj povijesti i posljednji čovjek* sugerirao je neposredno nakon sloma komunističkih sustava u Istočnoj i Srednjoj Europi da je upravo spoj kapitalizma i liberalne demokracije krajnji mogući stupanj političko-ekonomskog razvoja suvremenih društava. Posljednje desetljeće pokazalo je, međutim, kako se taj spoj liberalne demokracija i kapitalizma suočava s nizom izazova. S jedne strane svjedočimo sve većoj političkoj otuđenosti, apatiji i nezadovoljstvu građana u gotovo svim suvremenim demokracijama u kojima slabi i normativna potpora demokraciji. S druge je strane recentna ekonomska kriza potaknula, među ostalima, političke teoretičare i politologe da ponovno kritički propitaju aktualno političko-ekonomsko ustrojstvo suvremenih društava i da razmisle o mogućim poboljšanjima tih društava, ali i o radikalnim alternativnim putovima razvoja.

Većina radova koji tematiziraju ta pitanja zadržava se na razini deskripcije i dijagnoze nedostataka suvremenih društava, a vrlo su rijetki pokušaji sustavnog promišljanja mogućih alternativa. Knjiga *Vizije realističnih utopija* američkog sociologa Erika Olina Wrighta svojevrsna je iznimka jer nastoji nadići puku kritiku aktualnog stanja ekspliciranjem metodološkoga i konceptualnog okvira za razmišljanje o mogućim alternativama. Wright je zaposlen na Odsjeku za sociologiju sveučilišta Wisconsin, a od ove godine predsjednik je Američkoga sociološkog društva kao najvažnijega sociološkog udruženja u SAD-u.

Berto Šalaj, docent na Odsjeku za komparativnu politiku Fakulteta političkih znanosti. E-pošta: bsalaj@fpzg.hr

Izvorno objavljena 2010, studija *Vizije realističnih utopija* začetke ima u razdoblju što je uslijedilo nakon sloma komunizma u Europi kada se činilo da je kapitalizam konačno pobijedio sve svoje alternative. Nezadovoljni dominantnim stavom političkih teoretičara i političara prema kojemu su nemoguće održive demokratske alternative kapitalizmu, Wright i njegovi suradnici odlučili su pokrenuti projekt *Realistične utopije*. Glavni je cilj projekta propitivanje mogućih alternativa postojećima, prema njihovu mišljenju, izrazito nepravdnim kapitalističkim strukturama. Rezultat je njihova rada šest objavljenih knjiga, a *Vizije realističnih utopija* svojevrsan je sažetak njihovih razmišljanja i istraživanja.

Wrighta zabrinjava što se postojeći društveni sustavi promatraju kao zadani okviri izvan kojih se ne mogu promišljati drukčiji putovi razvoja. Pesimizam glede mogućnosti radikalnih promjena postojećih sustava smatra preprekom za djelovanje naprednih političkih snaga koje nastoje promicati demokratske egalitarne ciljeve. Upravo su dobro teorijski utemeljene plauzibilne vizije radikalnih alternativa važan uvjet emancipacijske socijalne promjene. Stoga svojom knjigom nudi okvir za razmišljanje o potpuno drukčijem tipu institucija i društvenih odnosa koji bi mogli unapređivati demokratske egalitarne ciljeve. Pritom napominje kako je njegovo istraživanje djelomice empirijsko, jer ispituje i prikazuje primjere institucionalnih inovacija koje su utjelovile neke od oblika emancipacijskih alternativa dominantnim oblicima socijalne i političke organizacije, a djelomice je više spekulativne prirode, jer ispituje neke teorijske prijedloge koji još nigdje nisu implementirani.

U temelju je Wrightova rada radikalno demokratsko-egalitarno razumijevanje pravednosti koje uključuje dvije dimenzije. Prva je dimenzija društvena pravednost pod kojom misli da bi u društveno pravednom društvu svi ljudi trebali imati uglavnom jednak pristup nužnim materijalnim i društvenim sredstvima za prosperiranje u životu, pri čemu pod prosperiranjem razumijeva širok koncept koji obuhvaća različite aspekte ljudskog blagostanja. Druga je dimenzija politička pravednost koja podrazumijeva da svi ljudi imaju jednak pristup nužnim sredstvima koja im omogućuju slobodu donošenja odluka koje utječu na njihov život kao samostalnih osoba i slobodu sudjelovanja u kolektivnim odlukama koje utječu na njihov život kao članova šire zajednice. Kombinaciju radikalnoga egalitarnog shvaćanja društvene pravednosti i radikalnoga demokratskog shvaćanja političke pravednosti Wright označava radikalnim demokratskim egalitarizmom koji predstavlja normativno načelo na temelju kojega poduzima dijagnozu i kritiku postojećih suvremenih društava i potragu za mogućim alternativama.

Wright eksplicira brojne načine na koje ekonomske strukture kapitalizma narušavaju normativne ideale sadržane u radikalnome egalitarnom razumijevanju pravednosti koju osobno zagovara. Tako govori o tri glavna načina na koje kapitalizam ograničava demokraciju. Prvo, koncept privatnog vlasništva vodi do toga da ekonomska sfera, koja ima vrlo važan utjecaj na živote građana, ostaje izvan procesa kolektivnog donošenja odluka, što je suprotno demokratskom načelu da ljudi trebaju sudjelovati u donošenju odluka o onome što utječe na njihovu kolektivnu sudbinu. Odatle slijedi drugo ograničenje, a to su odluke o raspodjeli resursa i viškova, koje ostaju u privatnoj sferi i

na koje demokratski kolektiv ne može utjecati. One postupno generiraju velike koncentracije bogatstva i ekonomske moći, odnosno stvaraju veliku ekonomsku nejednakost koja, kao treće ograničenje, bitno iskrivljuje načelo političke jednakosti koje je u temelju demokracije.

Alternativa za koju se Wright zauzima jest socijalizam. No njegovo shvaćanje socijalizma uvelike odstupa od uobičajenog razlikovanja kapitalizma i socijalizma kao binarnih suprotnosti. Kapitalizam se definira kao ekonomska struktura u kojoj su sredstva za proizvodnju u privatnom vlasništvu, a radnici moraju prodati svoj rad kako bi zaradili za život. Nasuprot tome, socijalizam se razumijeva kao struktura u kojoj postoji javno odnosno državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Za Wrighta je pak suvremena društva bolje opisati koncepcijom koja različite strukture izvodi iz različitih načela organiziranja odnosa moći putem kojih se ekonomski resursi kontroliraju i koriste. Kako bi pojasnio svoju koncepciju socijalizma, Wright najprije određuje koncept moći koju definira kao sposobnost aktera da ostvare određene stvari, odnosno mogućnost proizvodnje određenih učinaka s obzirom na neki cilj ili svrhu. Pritom razlikuje tri temeljna tipa moći: ekonomsku, koja se temelji na kontroli ekonomskih resursa, državnu, koja proizlazi iz kontrole nad donošenjem i primjenom zakona na određenom teritoriju, i socijalnu, koja se zasniva na sposobnosti da se mobiliziraju ljudi na dobrovoljno djelovanje različitih vrsta. Postoje "tri načina za postizanje toga da ljudi nešto učine: možete ih potkupiti, možete ih prisiliti ili ih možete uvjeriti" (98).

Razlikovanje ta tri tipa moći navodi ga da zaključi kako se može govoriti i o tri moguća tipa ekonomskih struktura suvremenih društava – kapitalizmu, statizmu i socijalizmu – koji se razlikuju prema dominantnom tipu moći koji oblikuje kontrolu i korištenje ekonomskih resursa. Kapitalizam je struktura u kojoj su sredstva za proizvodnju u privatnom vlasništvu, a kontrola i korištenje resursa za različite socijalne svrhe primarno se događa posredstvom ekonomske moći. Statizam je struktura u sklopu koje su sredstva za proizvodnju u vlasništvu države, a kontrola i korištenje resursa ovise o državnoj moći. Socijalizam je struktura u kojoj su sredstva za proizvodnju u društvenom vlasništvu, a resursi se kontroliraju i koriste posredstvom socijalne moći. Središnja je Wrightova normativna pozicija da je, uzimajući u obzir načela društvene i političke pravednosti, socijalizam najprikladnija struktura za suvremena društva. On tvrdi da je demokracija kao vladavina kolektivno organiziranog naroda inherentno socijalistička i navodi: "Ako je demokracija oznaka za podređenost državne moći socijalnoj moći, socijalizam je termin za podređenost ekonomske moći socijalnoj" (104).

Sva suvremena društva svojevrsni su hibridi, mješoviti oblici kapitalizma, statizma i socijalizma. No problem je to što je dominantna struktura u većini društava kapitalistička, odnosno dominantni je tip moći ekonomski, dok su elementi socijalizma vrlo slabo prisutni. Nasuprot tome, autor se zauzima za jačavanje i širenje socijalističkog elementa u suvremenim društvima. Zato ga zanimaju načini na koje se u društvima mogu ojačati socijalistički elementi. Pritom je svjestan kako socijalno osnaživanje u velikoj mjeri ovisi o prirodi civilnoga društva, to jest o tome koliko je ono vibrantna sfera djelovanja koja može utjecati i na državnu i na ekonomsku moć. Njegov socijalizam ovisi, da-

kle, o postojanju latentne moći civilnoga društva koja se može aktualizirati i prenijeti u druge sfere djelovanja.

Socijalno osnaživanje odnosno socijalna transformacija koja bi trebala voditi k socijalizmu pretpostavlja neku strategiju. Wright misli da se može govoriti o tri temeljne logike transformacije koje naziva rupturnom, intersticijskom i simbiotičkom transformacijom. Razlikuje ih, prvo, odnos prema postojećem sustavu, pri čemu rupturna strategija polazi od toga da je transformacija moguća samo kao radikalna raskid s postojećim sustavom, dok je prema ostalim dvjema logikama moguća postupna metamorfoza i transformacija bez radikalnog diskontinuiteta s aktualnim sustavom. Nadalje, rupturna strategija teži uništenju postojećih struktura i institucija i broj izgradnji novih, a ostale dvije postupnom poboljšavanju postojećih struktura i institucija kao pretpostavci sveobuhvatne transformacije. Pritom intersticijska strategija vidi glavni izvor promjena u civilnom društvu, a simbiotička u djelovanju građana kroz civilno društvo i institucije države. Te tri logike odgovaraju trima tradicijama borbe protiv kapitalizma: rupturna revolucionarnoj komunističkoj, intersticijska anarhističkoj, a simbiotička socijaldemokratskoj. Druga je važna razlika odnos prema državi: rupturna strategija pretpostavlja sukob i napad na državu i državne institucije, intersticijska nastoji djelovati izvan sfere države i izbjeći svaki sukob s državnom moći kad god je to moguće, a simbiotička vidi državu i njezine institucije kao prostor borbe koji treba iskoristiti kako bi se gradila i prakticirala socijalna moć. Treće, tri strategije razlikuje odnos prema kapitalističkoj klasi: rupturna pretpostavlja oštar sukob s njom, intersticijska izbjegavanje i ignoriranje sukoba stvaranjem alternativa, a simbiotička, premda ne izbjegava sukob, teži suradnji i kompromisu. Opis razlika u strategijama autor završava navodeći kako je metafora uspjeha transformacije u slučaju rupturne strategije rat, intersticijske ekološko natjecanje, a simbiotičke proces evolucije i postupnih prilagodbi koje progresivno povećavaju socijalnu moć.

Procjenjujući njihove izgleda za uspjeh, Wright navodi kako revolucionarna logika koja je u temelju rupturne strategije na početku 21. stoljeća nije popularna i privlačna kao što je bila u prošlom stoljeću. Objašnjavajući na teorijskoj i empirijskoj razini revolucionarne procese, izražava sumnju u to da bi rupturna tranzicija k socijalizmu bila održiva u demokratskim uvjetima, pri čemu je najveći problem politička potpora građana takvu projektu. Ako bi tranzicijsko razdoblje iz staroga u novi sustav potrajalo dulje, građani bi projektu uskratili političku potporu, a nova bi vlast morala pribjeći nasilnim sredstvima, što bi vodilo k nekom obliku autoritarnog statizma. Unatoč toj ocjeni, Wright misli kako ideja rupturne strategije treba ostati dio strateškog promišljanja društvenih transformacija, jer i ona može postati relevantna za neka buduća vremena. Temeljni je problem intersticijske strategije povezivanje i umrežavanje brojnih pojedinačnih djelovanja i aktivnosti u izgradnju alternativnih institucija i novih oblika socijalnih odnosa, uz izbjegavanje i ignoriranje

države i njezinih institucija, u koherentnu strategiju socijalne transformacije. Upravo je izbjegavanje i ignoriranje države problem zato što je bez korištenja države i njezinih institucija vrlo teško ostvariti sveobuhvatnu socijalnu transformaciju. Stoga simbiotička strategija ima najviše izgleda za uspjeh. Ona se koristi državom, a temeljna joj je pretpostavka kako je dugoročna metamorfoza struktura i institucija moguća onda kada rastuće socijalno jačanje istodobno pridonosi učinkovitom rješavanju društvenih problema onako kako to odgovara i kapitalističkim elitama. Središnje je pitanje simbiotičke strategije stoga kako stvoriti takve uvjete.

U zaključku Wright ističe kako recentna zbivanja sugeriraju da je kapitalizam u još jednoj ozbiljnoj krizi. Trijumfalizam s početka 1990-ih zamijenjen je nesigurnošću glede budućnosti kapitalizma. Wright smatra kako će on u doglednoj budućnosti ipak opstati i ostati dominantna struktura, pri čemu je najveća prepreka nadilaženju kapitalizma nepostojanje političkog pokreta koji može zadobiti široku potporu građana i provesti socijalnu transformaciju. Takav zaključak ne znači i odustajanje od borbe. Dapače, nužna je borba za socijalno osnaživanje jer se tako stalno provjeravaju mogućnosti i pokušavaju stvoriti nove institucije koje nas približavaju radikalno-demokratsko egalitarnoj viziji. Na taj način ne samo da "zamišljamo realistične utopije nego i pridonosimo njihovu ozbiljenju" (296).

Knjiga *Vizije realističnih utopija* pojavila se u pravo vrijeme. Recentna ekonomska kriza, koja u sve većem broju država uzrokuje i svojevrsnu političku krizu, otvorila je niz važnih pitanja o političkome i ekonomskom ustrojstvu suvremenih društava. I oni koji se neće suglasiti s Wrightovim tezama moraju priznati da se bavi problemima koji su vrlo aktualni za gotovo sva suvremena društva. Do prije nekoliko godina mnogo je ljudi bilo sklono kritizirati neke segmente kapitalizma ili poslovanje konkretnog poduzeća, ali je istodobno vrlo malo njih dovelo u pitanje kapitalizam kao sustav. Čini se da je recentna ekonomska kriza promijenila to stanje. U učestalim prosvjedima i pobunama u različitim dijelovima svijeta građani propituju i same temelje kapitalističkog sustava i postavljaju pitanje o mogućim alternativama. Wright nudi odgovore na neka od tih pitanja. Njegova je studija logično strukturirana, jasno i razumljivo napisana, te stoga pristupačna i čitateljima koji nisu upućeni u sve pojedinosti tematike kojom se autor bavi. Autor je svjestan da na brojna pitanja može dati samo provizorne odgovore, a na neka je, s obzirom na složenost i kontingentnost društvenih i političkih procesa, vrlo teško ponuditi ikakve smislene odgovore. No Wright nedvosmisleno odgovara na pitanje o najvećoj opasnosti za budućnost suvremenih demokratskih društava: to su među građanima prošireni osjećaji cinizma i bespomoćnosti glede mogućnosti socijalnih i političkih promjena. Stoga *Vizije realističnih utopija* treba čitati i kao manifest uperen protiv sve proširenije apatije i frustriranosti građana suvremenih društava i kao podlogu za razmišljanje o mogućnostima ostvarenja boljeg svijeta. ■